

 [HTTPS://ORCID.ORG/0000-0002-1531-6222](https://orcid.org/0000-0002-1531-6222)

DAMIAN KUBIK

Uniwersytet Jagielloński

e-mail: d.kubik@uj.edu.pl

Słoweński patriotyzm w okresie socjalistycznej Jugosławii

Slovenian Patriotism in the Socialist Yugoslavia

Abstract: The article presents an analysis of the essence and form of Slovenian patriotism in the socialist Yugoslavia, with particular emphasis on the 1980s (when the crisis of the Yugoslav idea becomes evident). It deals with issues related to the forms and manifestations of the patriotism of a small nation such as the Slovenes, who for most of their history were under the domination of larger and stronger nations. The argument is divided into five parts. The first, introductory one contains a brief outline of the ideological foundations of the Yugoslav federation, which were also important for the Slovenian patriotism at that time. For this purpose, the most important ideas and values promoted by Titoism in politics and education are recalled, and the progressive national and cultural emancipation of Slovenes is indicated. The second part discusses the views and positions of Slovenian intellectuals (Edvard Kocbek, Primož Kozak and Drago Jančar) fundamental to the understanding of the discussed issue. They are an expression of a deep reflection on the condition and position of a small nation in the specific conditions of a multinational federation, but also with reference to a wider (i.e. European and American) framework. The third part shows the Yugoslav background of discussions on Slovenian patriotism, which, in the rest of Yugoslavia in the 1980s, was considered nationalism shattering the federal unity. In the fourth part, the symbolic forms of “love for the homeland” in Slovenia (including those in tourism and sports) are cited, emphasizing their importance in the process of shaping the national awareness. The last part outlines the contemporary perception of Slovenian patriotism in the period of socialist Yugoslavia. The conclusion emphasizes, above all, the departure from patriotism based on the universalist ideology of socialism in favor of patriotism understood as love for the native land.

Keywords: Slovenian patriotism, patriotism in Yugoslavia, Slovenians as a small nation, Slovenian national identity, Slovenian homeland, Drago Jančar, Josip Vidmar, Primož Kozak, Edvard Kocbek

Abstrakt: Artykuł stanowi analizę istoty oraz postaci słoweńskiego patriotyzmu w okresie istnienia socjalistycznej Jugosławii, ze szczególnym uwzględnieniem lat osiemdziesiątych XX wieku (kiedy bardzo wyraźnie daje o sobie znać kryzys idei jugosłowiańskiej). W tekście poruszono kwestie dotyczące form i przejawów patriotyzmu małego liczebnie narodu, jakim są

Słoweńcy, którzy przez większą część swoich dziejów znajdowali się pod dominacją większych i silniejszych nacji. Zaprezentowany wywód został podzielony na pięć części. W pierwszej z nich, będącej wstępem do zasadniczej części tekstu, znajduje się krótki zarys ideologicznych podstaw funkcjonowania federacji jugosłowiańskiej, mających znaczenie także dla ówczesnego słoweńskiego patriotyzmu. W tym celu przypomniano najważniejsze idee i wartości propagowane przez titoizm w sferze polityki czy kształcenia, a także wskazano na postępującą narodową i kulturalną emancypację Słoweńców. W drugiej części omówiono fundamentalne dla rozumienia tytułowego zagadnienia poglądy słoweńskich intelektualistów: Edvarda Kocbeka, Primoža Kozaka i Draga Jančara. Stanowią one wyraz głębokiej refleksji nad położeniem małego narodu w specyficznych warunkach wielonarodowej federacji, ale także na tle szerszych (to jest europejskich i amerykańskich) odniesień. Trzecia część wskazuje na jugosłowiański kontekst dyskusji dotyczących słoweńskiego patriotyzmu, który w latach osiemdziesiątych w pozostałych częściach Jugosławii był uważany za nacjonalizm rozbijający jedność federacji. W czwartej części natomiast przytoczono symboliczne formy „miłości do ojczyzny“ w Słowenii (między innymi w turystyce i sporcie), podkreślając ich znaczenie w procesie kształtowania świadomości narodowej. W ostatniej części, będącej także podsumowaniem, zarysowano współczesną perspektywę postrzegania słoweńskiego patriotyzmu w okresie istnienia socjalistycznej Jugosławii. Podkreślono przede wszystkim odejście od patriotyzmu opartego na uniwersalistycznej ideologii socjalizmu na rzecz patriotyzmu rozumianego jako miłość do ojczystej ziemi.

Słowa kluczowe: słoweński patriotyzm, patriotyzm w Jugosławii, Słoweńcy jako mały naród, słoweńska tożsamość narodowa, słoweńska ojczyzna, Drago Jančar, Josip Vidmar, Primož Kozak, Edvard Kocbek

Słoweńcy w wielonarodowej Jugosławii

Wyzwolenie w 1945 roku przyniosło Słoweńcom po raz pierwszy w historii zjednoczenie większości macierzystych ziem słoweńskich, a utworzona z nich republika stała się jedną z sześciu republik jugosłowiańskich mających własny rząd i parlament.

Kształtowanie ponadetnicznych postaw patriotycznych stało się w wielonarodowej federacji, zróżnicowanej pod względem kulturowym, językowym, religijnym czy nawet społecznym i ekonomicznym istotnym wyzwaniem, od którego powodzenia zależała kondycja i spójność całego państwa. Pomimo długiej i bogatej tradycji integralizmu na tych terenach, równoważonego jednak przez silne tendencje emancypacyjne i nacjonalistyczne, socjalistyczne władze uznały konieczność propagowania jugosłowiańskiej lojalności, tożsamości i patriotyzmu, zwłaszcza wśród młodego pokolenia. Za naczelną zasadę stosunków w powojennej Jugosławii, jak również w pewnym okresie podstawę istnienia postulowanego przyszłego wspólnego narodu, uchodziło hasło „braterstwo i jedność” (*bratstvo i jedinstvo*), które funkcjonowało już w czasie II wojny światowej w komunistycznej partyzantce, a w nowej rzeczywistości federacyjnego państwa stało się fundamentem jugosłowiańskiego patriotyzmu. W ogólnych założeniach propagowanie jugosłowiańskiej jedności i braterstwa miało aspekt społeczny (widoczny w niwelowaniu różnic ekonomicznych i zjawiska alienacji) i narodowościowy (przejawiający się w próbach przewycięzania podziałów etnicznych) (Kubik 2020e, 317; Wróblewska-Trochimiuk 2020, 31–32).

Obowiązujący w powojennej Jugosławii „socializm z ludzką twarzą”, nazywany od jego najważniejszego ideologa titoizmem (Kubik 2020e, 315–318), podobnie zresztą jak inne modele socjalizmu, bardzo często posługiwał się w swojej retoryce liczbą mnogą, zwłaszcza kolektywistycznym zaimkiem zbiorowym „my”. Na integracyjne tendencje jugosłowiańskiego socjalizmu, obecnego na każdym etapie kształcenia nowego człowieka, wskazywała (popularna również w Słowenii) chorwacka pisarka i eseistka Slavenka Drakulić (ur. 1949) w znanej książce *Kako smo preživjeli komunizam i čak se smijali*, podkreślając, że obywatele „nie istnieli w innej formie gramatycznej” [*nismo postojali u drugom gramatičkom obliku*] (Drakulić 1997, 6). Ponadto w systemie oświaty funkcjonowało wówczas specyficzne traktowanie historii poszczególnych (tworzących Jugosławię) republik – podręczniki szkolne zawierały ujednoliconą i podporządkowaną państwowej ideologii wykładnię narodowych dziejów z ostrożnie zarysowanymi historiami lokalnymi (wpisującymi się w afirmację internacjonalistycznego porządku). Ideologicznie funkcjonalnymi elementami titoizmu były także hasła walki (odwołującej się do tradycji partyzanckiej i połączonej z kategorią rewolucji, a stanowiącej mit założycielski i początek historii państwa) oraz pracy mającej znaczenie antropologiczne i integracyjne (Bogusławska 2012, 23, 27; Kubik 2020e, 317).

Rozumienie jugosłowiańskiego patriotyzmu – kategorii złożonej oraz zależnej od politycznych kontekstów i kulturowych uwarunkowań – przedstawia z perspektywy schyłku federacji książka zatytułowana *Jugoslovensko rodoljublje danas* (1984), która jest zapisem dyskusji serbskich, chorwackich i słoweńskich intelektualistów nad kwestią patriotyzmu w Jugosławii w połowie lat osiemdziesiątych. We wstępie do całego tomu czarnogórski pisarz i publicysta Jevrem Brković (1933–2021), prezentując tezy, wokół których miały się toczyć rozmowy, nie tylko stwierdza, że patriotyzm jest „odczuciem charakterystycznym dla współczesnego człowieka” [*rodoljublje kao osjećanje savremenog čovjeka*] (Brković 1984, 10), ale wręcz określa jugoslawizm jako „wyraz odwiecznego patriotyzmu łączącego nasze narody” [*jugoslovenstvo kao izraz vjekovnog rodoljublja naših naroda*] (Brković 1984, 10). Choć, jak zwrócił uwagę jeden z uczestników dyskusji, nie chodzi o to, by „kłaniać się kultowi jugosłowiańskiego patriotyzmu”, ale o wymianę refleksji nad jego obecnym stanem [*Mi se ovde nismo skupili da se klanjamo kultu jugoslavenskog rodoljublja kao takvom, nego da razmenimo mišljenja o njegovom stanju danas*] (Brković 1984, 154), to można jednak zauważyć, że ściśle powiązanie patriotyzmu i jugoslawizmu (jakie widzimy w tej ważnej książce) uchodziło w pewnych kręgach intelektualnych za naturalne.

Przypadek Słowenii, stanowiący odrębną część jugosłowiańskiej historii, pokazuje, jak złożonym zagadnieniem jest patriotyzm w środowisku małego narodu, który (aż do uzyskania pełnej podmiotowości w latach dziewięćdziesiątych XX wieku) nigdy nie dysponował swoim własnym państwem, a w dodatku zawsze musiał walczyć o przetrwanie, broniąc się przed politycznym i kulturowym wpływem większych i silniejszych nacji. W interesującym nas tu okresie, obejmującym istnienie powojennej Jugosławii, dały o sobie znać historyczne doświadczenia Słoweńców, a także pozytywne i negatywne aspekty ich definicyjnych oraz

praktycznych zmaganiach z kategoriami narodu, państwa, ojczyzny i tożsamości narodowej.

I tak już w latach pięćdziesiątych wbrew komunistycznej doktrynie i oficjalnej propagandzie podkreślającej, że wraz z rewolucją i federacyjną organizacją Jugosławii kwestie narodowe zostały ostatecznie rozwiązane, Słoweńcy zaczęli odczuwać uciążliwość serbskiej dominacji w nowej, wspólnej ojczyźnie oraz negatywne strony forsowanej tendencji do wprowadzania unitaryzmu (Wróblewska-Trochimiuk 2020, 31–32; Kubik 2017, 6–9). Przeciw takiej polityce wystąpili wówczas działacze kulturalni, na przykład słoweński intelektualista Josip Vidmar (1895–1992), który przeciw unitaryzmowi serbskiemu walczył jeszcze za czasów pierwszej (międzywojennej) Jugosławii. Za nimi podążyli politycy, zwłaszcza Edvard Kardelj (1910–1979), skądinąd jeden z ważniejszych teoretyków titoizmu. Jako ideolog kształtujący politykę narodową Jugosławii i krytyk unitarystycznego jugosławizmu, wielokrotnie wyrażał swój negatywny stosunek do ponadetnicznej jugosłowiańskiej tożsamości, zamiast niej proponując jedność ideologiczną w procesie kształtowania wspólnoty socjalistycznej (Kardelj 1984, 28–29, 439; Wróblewska-Trochimiuk 2020, 32). Jego poglądy w przekonaniu Josipa Broza Tity (1892–1980) okazały się decydujące dla zerwania z koncepcją jugosłowiańskiej tożsamości (Wróblewska-Trochimiuk 2020, 32)¹.

Dyskusjom ideowym, które podważały założenia jugosławizmu, przyczyniając się także do stopniowej intensyfikacji prób określania coraz większej niezależności poszczególnych narodów, towarzyszyły także konkretne działania, które – wychodząc naprzeciw oczekiwaniom społeczeństwa – wzmacniały ich narodową i kulturalną tożsamość. W 1958 roku rozpoczęto emisję słoweńskiego programu w Telewizji Lublana, czym wymownie wsparto walkę o niezależność kulturalną. Pod koniec lat sześćdziesiątych, kiedy ważne stanowiska polityczne zaczęli zajmować liberalnie zorientowani działacze i politycy – na przykład Stane Kavčič (1919–1987) – którzy uważali, że Słowenia powinna jak najszybciej otworzyć się na zachodnioeuropejskie wartości cywilizacyjne, kraj uzyskał większą autonomię, zwłaszcza w wymiarze gospodarczym. Dzięki zabiegom wspomnianego już Edvarda Kardelja na mocy konstytucji jugosłowiańskiej z 1974 roku Słowenia zyskała największą swobodę w powojennej historii wspólnego państwa federacyjnego. Zostało ono uznane za związek republik równoprawnych narodów i narodowości, którym przyznano teoretyczne prawo do samodecydowania i możliwość opuszczenia federacji. Wszystkie działania, które wprowadziły powyższe zmiany, przyczyniły się w perspektywie czasu do wzmocnienia tendencji odśrodkowych w Jugosławii, a Słoweńcom jako małemu narodowi otworzyły możliwości poszukiwania własnej drogi (Kubik 2017, 1–19; Wróblewska-Trochimiuk 2020, 30–33).

¹ Interesującą kwestią na tym tle pozostaje sposób rozumienia patriotyzmu przez słoweńskich komunistów lojalnych wobec Jugosławii pojętej jako „nasza wspólna ojczyzna” [*naša skupna domovina*], ale związanych także ze Słowenią, nazywaną przez nich w oficjalnym dyskursie „naszą węższą ojczyzną” [*naša ožja domovina*]. Ze względu na formułę artykułu, jak również ograniczenia jego objętości, zagadnienie to wymaga szczegółowego omówienia w osobnym tekście.

Patriotyzm w polemikach słoweńskich intelektualistów

Słoweńska refleksja nad narodem, zwłaszcza nad kategorią małego narodu, ma długą i bogatą tradycję. Istotną z perspektywy drugiej połowy XX wieku dyskusję nad tymi kwestiami prowadzi jeden z najwybitniejszych współczesnych intelektualistów słoweńskich Edvard Kocbek (1904–1981). W przededniu wybuchu II wojny światowej w gęstej atmosferze zbliżającego się historycznego kataklizmu w jednym ze swoich najlepszych esejów *Mali in veliki narodi*, powołując się na Henriego Bergsona, stwierdza, że najbardziej naturalną ojczyzną człowieka jest właśnie mały kraj, gdzie człowiek w pełni może zaznać szczęścia. Zdaniem Kocbeka dziejowe doświadczenie przyznaje rację tej opinii, gdyż pomimo oczywistych zagrożeń życie w małej ojczyźnie w sensie narodowym, ekonomicznym, kulturalnym i moralnym jest prawdziwsze, wygodniejsze i szczęśliwsze (Kocbek 2015, 84). Eseista ten, który zagadnienia narodu, kultury i ojczyzny uczynił jedną z głównych płaszczyzn swojej refleksji, wskazuje przy tej okazji na ważną, konstytutywną właściwość słoweńskiego narodu, a więc jego „niewielkość” czy też „małość” [*majhnost*] (Mandelc 2011, 127), która razem ze specyficznym położeniem na granicy różnych europejskich światów polityczno-kulturowych (Słoweńcy nazywają to *mejnost*, a więc dosłownie „graniczność”; Mandelc 2011, 127) prowadzi do kompleksu niższości wobec znacznie większych i silniejszych nacji (obecnie ten kompleks jest – za Kseniją Vidmar Horvat – okreśłany mianem „lilipuciego” [*liliputanski kompleks*]; Vidmar Horvat 2009, 26).

Jednym z przejawów tego kompleksu (szczególnie dobrze widocznym w XIX i XX wieku) było przeświadczenie słoweńskich elit o tym, że lepiej zostać w większym i wielonarodowym państwie niż wybijać się na niezależność. Tak było w 1848 roku, kiedy następowała kulminacyjna dla narodów tej części Europy fala narodowych zrywów i kształtowały się ich programy narodowe, tak też stało się w momencie wstępowania Słoweńców do wspólnego jugosłowiańskiego państwa – najpierw w 1918, a potem w 1945 roku. We wszystkich tych przesądających momentach przeważała realistyczna ocena sytuacji zagrożenia zewnętrznego, a także własnej wewnętrznej siły oraz znaczenia. Zamiast iluzorycznej czy słabej niezależności politycznej wybierano autonomię bądź względną samodzielność, która pozwalała na spokojny rozwój społeczno-gospodarczy i kulturalny.

Istotny wkład w refleksję nad uwarunkowaniami słoweńskiej tożsamości, w tym nad kwestią dotyczącą ich patriotyzmu, wniósł także dramaturg i eseista Primož Kozak (1929–1981). W swojej najbardziej znanej książce, *Peter Klepec v Ameriki* (1971), powstałej w wyniku jednorocznego pobytu w USA, przyznaje, że jednym z powodów wyjazdu była dla niego ojczyzna, która mu zbrzydła i która go zmęczyła. Dystans i wytchnienie, które zyskał w czasie pobytu w Ameryce, pozwalają mu jednak przyznać, że w narodowej klasycie literackiej – konkretnie w twórczości takich słoweńskich autorów, jak Janez Trdina, Josip Jurčič, Josip Murn czy Ivan Cankar – odnalazł ożywcze siły, a lektura ich dzieł była dla niego możliwością degustacji „soku ojczyzny” [*sok domačije*] (Kozak 2006, 16). Należy też podkreślić, że Kozak bardzo krytycznie oceniał decyzję z 1945 roku o wstąpieniu Słoweńców do federacji jugosłowiańskiej. Nie była ona – jak to

ujmuje – zbyt szczęśliwa, gdyż „ogólnosłowiańskie uniesienie” [*panslavistični zanos*], które w XIX i XX wieku wydawało się psychologicznym, moralnym i politycznym sposobem na rozwiązanie kwestii słoweńskiej, nie przyniosło Słoweńcom oczekiwanych rezultatów (Kozak 2006, 30).

Słoweńcy są jego zdaniem przesiąknięci strachem, który definiuje i naznacza ich życie od dzieciństwa. Lęk ten wynika z poczucia zagrożenia i niepewności – jest to zatem strach egzystencjalny, jaki ogarnia przedstawicieli małego narodu zajmującego niewielkie terytorium i noszącego mało znaczącą nazwę. Co więcej, strach u przedstawicieli małego narodu wzmagają się, gdy duże państwo wielonarodowe, w którym żyją (i jakim jest Jugosławia), przeżywa kryzys (Kozak 2006, 28–29). Ale według Kozaka Słoweńiec, który zazwyczaj nie myśli o swoim rodaku w kategoriach wspólnoty i interesu narodowego (a nawet przeciwnie, traktuje go jak zagrożenie dla siebie), zabiega egoistycznie jedynie o ochronę swojego najbliższego świata, swojego domu. Chcąc stworzyć naród, ale także dobre stosunki sąsiedzkie czy relacje oparte na przyjaźni, Słoweńcy potrzebują jakiegoś ważnego impulsu – wartości, idei, zasady, wokół której mogliby się zjednoczyć (Kozak 2006, 20–21). W tym też kontekście istotne zagrożenie dla małego narodu, jakim są Słoweńcy, stale oscylujący między (charakterystyczną dla nich) kontemplacją a działaniem, między potrzebą posiadania autorytetu a demokratycznym egalitaryzmem stanowi współczesna cywilizacja wraz z jej – niekoniernie rozumianym w perspektywie lewicowej – internacjonalizmem i globalizacją (Kozak 2006, 9). Tak pojętą cywilizację ocenia jednak ambiwalentnie. Z jednej bowiem strony może ona nieść niebezpieczeństwo anonimowości, nieostrość identyfikacji i brak zakorzenienia, ale z drugiej – biorąc pod uwagę niemożność rozgraniczenia pojęć uniwersalności i domu – zauważa, że to właśnie niewielkie wspólnoty najszybciej zaczną funkcjonować jako społeczeństwa otwarte (Čander 2004, 9).

Pogłębiony namysł nad kwestiami słoweńskiej tożsamości, w tym także odczuć i postaw patriotycznych (zwłaszcza w okresie pierwszej i drugiej Jugosławii) znaleźć można ponadto w twórczości Draga Jančara (ur. 1948), jednego z najważniejszych współcześnie tworzących autorów. Problemy te – ujmowane przez niego w szerokiej perspektywie historycznej i kulturowej – pojawiają się jako stały motyw jego eseistyki i prozy, wyznaczając jeden z głównych nurtów refleksji na ten temat w dzisiejszej Słowenii. Już w początkach swojej twórczej drogi jako młody autor napisał zjadliwy pamflet na nacjonalistycznie zorientowanych słoweńskich patriotów, którzy w każdą rocznicę plebiscytu z 1920 roku, przyznającego Austrii Klagenfurt (słoweński Celovec), defilują ulicami tej utraczonej kolebki słowiańskiego narodu. Tekst ten był wyrazem pogardy Jančara dla wszelkiego rodzaju nacjonalizmu i szowinizmu. Gdy jednak dwa lata później, to jest w 1972 roku, władze austriackie zaczęły usuwać dwujęzyczne tablice, w artykule *Vsak dan je deseti oktober* eseista stanął po stronie karynckich Słoweńców, broniących swoich praw mniejszości narodowej w Austrii (Czyżewski 1999, 9).

W eseju symbolicznie zatytułowanym *Terra incognita* Jančar (1999) zauważa, że tożsamość narodu słoweńskiego, tak jak niektórych innych małych, środkowoeuropejskich, z braku realnych sił historyczno-politycznych potwierdzała się poprzez kulturę i literaturę. W opisaną w początku tekstu scenie, gdy

przebywa w antykwariacie w amerykańskim Nowym Orleanie i przypadkiem natrafia na książkę amerykańskiego pisarza pochodzenia słoweńskiego Louisa Adamica, odkrywa Słowenię jako swoją literacką ojczyznę (Jančar 1999, 57). W niej właśnie drugim po rolnictwie działem gospodarki narodowej jest kultura, a każdy kupiec, student, ksiądz czy chłop kupuje książki. Zresztą w kraju tym popularne jest stwierdzenie: „Jeden Słoweniec – wydawnictwo, dwaj Słowenci – związek pisarzy, trzej Słowenci – drugie wydawnictwo” (Jančar 1999, 58, 70). W Lublanie większość ulic, placów czy skwerów nosi imię pisarzy, poetów, dramaturgów, eseistów, a popularnym kierunkiem wycieczek są miejsca narodzin bądź śmierci słoweńskich autorów. W tym samym eseju Jančar wskazuje jednak także dwa podstawowe – i według niego również kształtujące tożsamość małego narodu słoweńskiego – pojęcia, czyli represję i samobójstwo (Jančar 1999, 66). W idyllicznym krajobrazie tego alpejskiego państwa, w którym odnotowano jeden z najmniejszych wskaźników analfabetyzmu, zakorzeniła się paradoksalnie – jak stwierdza – tragiczna tendencja do autodestrukcji i egzystencjalny strach (Jančar 1999, 65).

Drago Jančar nie zajmował się jedynie słoweńskimi postawami patriotycznymi, wobec których potrafił być krytyczny, i słoweńską ojczyznę, którą pod względem kulturalnym i przyrodniczym się szczylił. Nie bał się poruszać także trudnych i bolesnych tematów dla całej Jugosławii (takim problemem, który stał się nawet powodem jego aresztowania, była masowa zbrodnia dokonana przez jugosłowiańskich komunistów tuż po zakończeniu II wojny światowej na współpracujących z Niemcami słoweńskich partyzantach, tzw. *domobranach*). Sama Jugosławia – jako państwo, ojczyzna czy nawet idea – stanowi natomiast w jego twórczości szczególne i osobne zagadnienie, które odznacza się bogactwem odniesień i złożonością przejawów. Jak sam przyznawał, kochał Jugosławię, jej geograficzną różnorodność i wielokulturową symbiozę, ale nienawidził jugoslawizmu (Jančar 1999, 32). W eseju *Wspomnienie o Jugosławii* stwierdził, że państwo to w całej swojej geograficznej i kulturowej złożoności zostaje zredukowane do nietykalnej, nieśmiertelnej i abstrakcyjnej idei, na którą składają się trzy elementy: Tito, Jugosławia i komunizm (Jančar 1999, 34). „Kochać towarzysza Tito – jak pisał wspomniany eseista – i uważać się za Jugosłowianina (broń Boże za Słowenca, Chorwata czy nawet za jednostkę) – było czymś więcej niż kwestią patriotyzmu. Było sprawą światopoglądu” (Jančar 1999, 40).

Co ciekawe, Jančar rozumiał związek Słowenii z Jugosławią jako małżeństwo; gdy wspólne życie okazywało się nieznośne, konieczny był rozwód. Ale rozejście się – po długich burzliwych rozmowach i męczących formalnościach – pozostawia jedynie pustkę: jest to „pustka opuszczonego mieszkania, pustka po amputowanym kawałku życia, pusty dźwięk ciszy w tym, czego nie ma” (Jančar 1999, 30). Mając świadomość, że życie w Jugosławii było naznaczone nie tylko nieporozumieniami i nienawiścią, ale także miłością, z przykrością myśli o chwili, kiedy ten moment rozstania nastąpi.

Wypada też zauważyć przy okazji, że w latach osiemdziesiątych wśród słoweńskich intelektualistów swoje istnienie zaznaczyła idea Europy Środkowej (choć pisał już o niej w perspektywie aksjologicznej wspominany wcześniej

Edvard Kocbek w tekście *Srednja Evropa*; Kocbek 1940, 89–92), która aktualizowała przeświadczenie Słowenów o wielowiekowej przynależności (pod względem kulturowym, historycznym i intelektualnym) do Zachodu. Jednym z wyznawców tej idei był właśnie Drago Jančar, choć jego postawa wobec niej nie jest do końca jednorodna i całkowicie afirmatywna. Pomimo mglistości, niejasności i retoryczności tej kategorii Europa Środkowa staje się dla wielu słoweńskich środowisk intelektualnych ojczyzną, w której tkwią korzenie podobnych małych narodów, i tak pojęta Europa Środkowa funkcjonuje jako przedsiónek i czyściciel w oczekiwaniu na (mający wkrótce nastąpić) ich powrót do Europy (Jančar 1991, 87–94)².

Słoweński patriotyzm w przełomowych latach osiemdziesiątych

Po śmierci w 1980 roku Josipa Broza Tity, będącego symbolem jedności Jugosławii, dały o sobie znać wyraźne symptomy pęknięcia spójności federacji (Brezovšek 2014, 32–34), a także narastającego kryzysu gospodarczego. Od tego czasu wraz z postępującym kryzysem idei jugosławizmu w Słowenii następuje coraz szybszy i wyraźniejszy proces narodowej emancypacji, której towarzyszy coraz śmielej wyrażany patriotyzm i manifestowanie przywiązania już tylko do „węższej“ ojczyzny³.

Słowenicy – jako najbardziej „realistyczny“ naród wchodzący w skład Jugosławii – rozsądnie podchodzili do ówczesnych okoliczności i sytuacji, która dała o sobie znać. Wystarczy zaznaczyć, że już w latach siedemdziesiątych Słowenia (w przeliczeniu na mieszkańca) miała największy udział w wypracowaniu dochodu państwowego całej Jugosławii. Dziesięć lat później natomiast produkt krajowy brutto sytuował całą Jugosławię na poziomie ówczesnej Turcji, wchodzącą w skład federacji Chorwację zrównywał z Grecją, a Kosowo z Pakistanem; Słowenia natomiast znajdowała się na równi z ówczesną Hiszpanią czy Nową Zelandią (Mandelc 2011, 114). Słowenicy nie chcieli pracować na inne narody jugosłowiańskie, których przedstawiciele – jak mówiono pogardliwie w Słowenii – tylko śpią i jedzą.

Jak wskazuje współczesny słoweński historyk Marko Zajc, w słoweńskim życiu publicznym w latach osiemdziesiątych następował proces „odłączania słoweńskości od jugosławizmu“ [*proces odlepljanja slovenstva od jugoslovanstva*] (Zajc 2015, 244), poza tym zainteresowanie Jugosławią było wówczas odwrotnie proporcjonalne do zwiększonego zainteresowania słoweńskością. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych w Słowenii podjęto wiele inicjatyw kulturalnych, które skierowano przede wszystkim do rodzimego słoweńskiego środowiska kulturalnego

² Postrzeganie Europy Środkowej przez słoweńskich intelektualistów prezentuje fundamentalna w tym zakresie książka *Srednja Evropa* (Vodopivec 1991). Źródła, kształt i formy europocentryzmu, jaki rozwinął się w obliczu wejścia Słowenii do Unii Europejskiej, przedstawia w swoim znakomitym studium Mitja Velikonja (2007). Więcej natomiast o kwestii narodu, państwa i kategorii Europy Środkowej w eseistyce Draga Jančara (Borovnik 2015, 51–58).

³ Świadcstwa dotyczące tego wzmożonego zjawiska w słoweńskim życiu publicznym w tamtym okresie zawiera książka: Škamperle 1992.

i naukowego. Zorganizowane wówczas wydarzenia i spotkania o charakterze kulturalnym (plenum działaczy kulturalnych OF [plenum kulturnih delavcev OF] (1985 i 1986), publiczne trybuny Towarzystwa Słoweńskich Przyjaciół [javni tribuni Društva slovenskih prijateljev] (1985) czy Zgromadzenie Słoweńskich Działaczy Kulturalnych [Zbor slovenskih kulturnih delavcev] (1988); Zajc 2015, 245) zaznaczyły obecność i znaczenie słoweńskiej kultury w życiu wspólnotowym⁴, a także wskazały na ich przywiązanie do narodowego dziedzictwa.

Wszystkie te „odchodzenia“ Słoweńców od Jugosławii w latach osiemdziesiątych były wówczas widziane w Jugosławii nie jako słoweński wyraz przywiązania do ziemi, języka, literatury czy kultury, nie jak szeroko rozumiany patriotyzm, ale jako wyraz słoweńskiego nacjonalizmu.

Ten właśnie słoweński nacjonalizm stał się w tym czasie przedmiotem ogólnokrajowej debaty. Szczególnie interesująco przedstawiała się jedna z odsłon tej dyskusji, która przetoczyła się przez jugosłowiańskie periodyki w 1983 roku. Impulsem dla niej okazał się opublikowany w belgradzkim tygodniku „NIN” artykuł zatytułowany *Ofanziva defanzivnog nacionalizma* serbskiego publicyście Aleksandra Tijanicia (1949–2013). Powołując się na badania słoweńskich socjologów Rastka Močnika i Braca Rotara, autor podkreślił, że niektóre nauki społeczne (uprawiane w Słowenii), a także sama słowenistyka wykazują nacjonalistyczne tendencje, a Słoweńcy znaleźli sobie wewnętrznego wroga w imigrantach z innych republik jugosłowiańskich. Zaznaczył też, że nacjonalizm w Słowenii wypełnił ideologiczną próżnię (Zajc 2015, 249). Na te oskarżenia odpowiedzieli poeta i dziennikarz Tit Vidmar oraz socjolog, pisarz i polityk Dimitrij Rupel.

Niedługo potem w lublańskim tygodniku „Teleks” (politycznym dodatku do gazety „Delo”) ukazał się wywiad z wpływowym pisarzem serbskim Miodragiem Bulatoviciem (1930–1991), który do całej sprawy odniósł się z punktu widzenia reprezentowanego przez siebie „jugosłowiańskiego kosmopolityzmu” i jednoznacznie wystąpił przeciw „nacjonalizmowi” (gdy w tym samym czasie – co ważne – dawały o sobie znać inne, bardziej groźne nacjonalizmy – serbski i albański) (Zajc 2015, 250). O rzekomym słoweńskim nacjonalizmie pisano wówczas także w zagrzebskim tygodniku „Danas”, w którym, odnosząc się do tekstu Tijanicia, stwierdzono, że pisał on o tym zjawisku tak, jak słoweński dziennik „Delo” pisze o nacjonalizmie w Kosowie (Zajc 2015, 250).

W lublańskim „Teleksie” zrównoważono wkrótce wywiad z Bulatoviciem poprzez publikację wywiadu z Josipem Vidmarem. Ten wybitny intelektualista słoweński kategorycznie w nim stwierdził, że Słoweńcy jako naród mają swój duchowy i materialny wkład w powstanie nowej Jugosławii, a własną republikę

⁴ Nie można w tym miejscu pominąć także innych dziedzin szeroko rozumianej słoweńskiej kultury popularnej, zwłaszcza zaś muzyki rozrywkowej w latach osiemdziesiątych, w której dochodzą do głosu tony patriotyczne, choć często wyrażane w dosyć specyficzny i oryginalny sposób. Wysublimowaną krytykę ustroju socjalistycznego w Jugosławii manifestował poprzez wykorzystanie „pop-nazistowskiej ikonografii” słoweński zespół muzyczny „Laibach”, działający w ramach grupy artystycznej Neue Slovenische Kunst (NSK). Muzycy tej grupy za punkt odniesienia swojej twórczości przyjęli „kulturę dominującą w jej socrealistycznej wersji” [*dominantna kultura v svoji socrealistični inačici*] (Tome 1989 – tu również więcej na temat zasygnalizowanego zagadnienia, które niestety wykracza poza ramy niniejszego artykułu).

(wchodzącą w skład powojennej federacji) wywalczyli, przelewając za nią krew (choć, co prawda, z pomocą bratnich jugosłowiańskich narodów). Nikt jednak – jego zdaniem – nie może ingerować (czy jak dosłownie powiedział: „wtrącać się”) w wewnętrzne słoweńskie sprawy, lecz raczej powinien pouczać własny naród. W wywiadzie padają też bardzo jednoznaczne słowa: „Jesteśmy Słowenami i nie możemy być nikim innym” [*Smo Slovenci in ne moremo biti nič drugega*] (Zajc 2015, 251).

To zdanie, a także inne wyrażone przez Vidmara poglądy wzbudziły zdecydowany sprzeciw wybitnego chorwacko-bośniackiego intelektualisty Predraga Matvejevicia (1932–2017), którego odpowiedź była przedrukowywana w słoweńskich, chorwackich i serbskich czasopismach, a także weszła w skład jego znanej książki *Otvorena pisma* (1985). Przedmiotem sporu między nimi stała się kwestia ogólnopaństwowego spisu ludności, w którym pojawiła się możliwość wyboru tożsamości jugosłowiańskiej [*možućnost da se pojedinci opredijele kao Jugoslaveni*] (Matvejević 1985, 74). Vidmar uznał taką opcję za śmieszna, tymczasem dla autora *Jugoslavenstva danas* postawa ta była niezrozumiała – tym bardziej że jeszcze w 1974 roku słoweński intelektualista przewidywał stworzenie wspólnej jugosłowiańskiej kultury, jeśli tylko przewycięży się etnokulturowe partykularyzmy, zwłaszcza w odniesieniu do historii. Matvejević, uważając ten głos za nieodpowiedni i szkodliwy w kontekście kryzysu, w jakim znalazło się wspólne państwo, apeluje o swego rodzaju solidarność. Ci intelektualiści serbscy, chorwaccy i słoweńscy, którzy swoim znaczeniem przekraczają granice własnych kultur narodowych (a do nich zaliczał Vidmara), powinni odegrać istotną rolę w życiu publicznym, to znaczy patrzeć na wspólną polityczną, społeczną i kulturalną rzeczywistość z „jugosłowiańskiego punktu widzenia” [*jugoslavenskog gledišta*] (Matvejević 1985, 73; Kubik 2017).

Matvejeviciowi odpowiedział z kolei słoweński historyk Janko Pleterški (1923–2018). Podobnie jak Matvejević uważał, że jugosłowiańskość wyraża się nie tylko poprzez obywatelstwo, ale także poprzez szczególny rodzaj „jugosłowiańskiej świadomości” [*jugoslovanska zavest*] (Zajc 2015, 251). Próbując wyjaśnić, czym ona jest, stwierdza, że chodzi o „jugosłowiański socjalistyczny patriotyzm” [*jugoslovanski socialistični patriotizem*] (Zajc 2015, 251), który jest świadomością bezpośredniej przynależności, kategoryczną jugosłowiańskością bez warunków pośrednich.

Należy też zaznaczyć, że w przywoływanej już wcześniej dyskusji, jaka odbyła się w 1984 roku w Czarnogórze na temat współczesnego jugosłowiańskiego patriotyzmu, uczestniczący w niej także Josip Vidmar wyznał, że „Słowenicy są najtragiczniejszym narodem w Europie” (Matvejević 1985, 77), czym wzbudził немало kontrowersji. Przeciw tej opinii wystąpił także Predrag Matvejević, który, próbując podważyć to niczym nieuzasadnione stanowisko słoweńskiego autora, przywołał wcześniejszą wypowiedź poety Otona Župančiča (1878–1949), oponującego wobec „płacliwości, [którą] ogłasza się naszą charakterystyczną właściwością” [*pláčljivosti (koju) proglašavaju našom karakterističnom osobinom*] (Matvejević 1985, 78). Župančič pojawił się w tej dyskusji nie bez powodu, gdyż to właśnie on w latach trzydziestych polemizował z tezami Vidmara,

zawartymi w jego książce *Kulturni problem slovenstva* (Vidmar 1932). Wielki słoweński poeta, obawiając się – jak to nazywał – „czujnych obrońców, zatroskanych o naszą wewnętrzną słoweńskość” [*budni stražari, veoma zabrinuti za naše unutrašnje slovenstvo*] (Matvejević 1985, 78), przestrzegał, że sprowadzą oni naród na manowce, doprowadzając go do samotności, zacierzewienia, megalomanii i jałowości.

Symboliczne formy słoweńskiego patriotyzmu u schyłku Jugosławii

W trudnym, schyłkowym okresie istnienia Jugosławii, przypadającym na lata osiemdziesiąte, słoweński patriotyzm znalazł także szczególne formy wyrazu, które, co ważne, nie były inspirowane w kręgach politycznych, lecz miały przede wszystkim charakter społeczny i często oddolny. Decydującą rolę odegrał w tym kontekście popularny także wcześniej, mający w związku z tym bogatą tradycję dyskurs krajoznawczo-przyrodniczy. Należy w tym miejscu podkreślić, że pojęcie „ojczyzna“ [*domovina* albo podniosłe *domačija*] w języku słoweńskim pochodzi od słowa „dom” [*dom*] i konotuje „rodzimość“ [*domačijskost*], w tym zwłaszcza swojskie i znane krajobrazy: świętą słoweńską górę Triglav i przede wszystkim górskie pejzaże, w mniejszym stopniu rzekę Sočę czy morze (Kubik 2020b, 116; Šuler-Galos 2020, 308). Przywiązanie do tego charakterystycznego krajobrazu przejawia się w silnym przekonaniu Słoweńców o górskim charakterze ich narodu, co oddziałuje również na ich mentalność i kulturę.

Świetnym przykładem i charakterystycznym modelem współoddziaływania dyskursu geograficzno-krajoznawczego ze słoweńską praktycznością i przedsiębiorczością okazała się w latach osiemdziesiątych akcja pod wymowną nazwą „Słowenia, mój kraj“ [*Slovenija, moja dežela*]. Słoweńska Izba Gospodarcza [Gospodarska zbornica Slovenije] zainicjowała akcję promującą wśród Słoweńców pozytywny stosunek do turystyki i promocję marki Słowenii jako kraju otwartego na turystów. Inicjatywa spotkała się z nadzwyczaj entuzjastycznym, a nawet nieoczekiwanym odzewem ze strony ludności, a dzięki między innymi wypromowanemu wówczas hasłom, takim jak na przykład używane do dzisiaj „Po słonecznej stronie Alp“ [*Na sončni strani Alp*], przekroczyła granice branży turystycznej, jednocząc społeczeństwo i dając mu także tożsamość dumnego narodu, mającego własną kulturę i historię, nie zaś będącego jedynie częścią populacji Jugosławii. Zdaniem także niektórych komentatorów politycznych akcja oddziałała w konsekwencji na korzyść słoweńskiej emancypacji w Jugosławii, co potwierdził nawet jeden z artykułów autorstwa Janiego Bavčera w belgradzkim dzienniku „Politika“ opublikowanym zaraz po uzyskaniu przez Słowenię niepodległości.

Naturalnym przejawem patriotyzmu i manifestowania tożsamości Słoweńców w tym okresie (zwłaszcza w kontekście różnicowania się na tle jugosłowiańskim) okazał się także sport, który w tym wypadku jest ściśle powiązany z górskim charakterem ich ojczystej ziemi. Kulturę fizyczną, w tym także kult ciała oraz fizycznej tężyzny, w socjalistycznej Jugosławii traktowano jako propagandowy sposób integracji zróżnicowanych narodów wchodzących w skład federacji, ukazywania ponadnarodowej jedności i przejaw jugosłowiańskiego patriotyzmu.

W Jugosławii po II wojnie światowej największą popularnością cieszyły się gry zespołowe, takie jak piłka nożna i ręczna. Były to dyscypliny, w których największą rolę na poziomie reprezentacyjnym i na arenie międzynarodowej odgrywali zawodnicy pochodzący z Chorwacji i Serbii; Słoweńcy odnosili w nich względne sukcesy, w dodatku przede wszystkim w ramach krajowych lig. W latach osiemdziesiątych (wraz z postępującym kryzysem jedności w federacji) w Słowenii gry zespołowe tracą na znaczeniu – dotyczy to zwłaszcza piłki nożnej, wobec której pojawia się także coraz wyraźniej artykułowane utożsamienie jej z „typowo bałkańskim sportem“. Nie było w tym zbyt dużo przesady, gdyż piłka nożna w Słowenii uprawiana była przede wszystkim przez pochodzących z innych, czyli położonych bardziej na południu, terenów ówczesnej Jugosławii (głównie Serbów czy Bośniaków). Jak podkreśla Boštjan Šaver (2005, 266), piłka nożna w komunistycznym okresie ucieleśniała w powszechnej opinii Słoweńców „pejoratywny” sport, który na stereotypowym poziomie był ściśle powiązany z ksenofobicznym w swej istocie sprzeciwem wobec jugosłowiańskości.

Na tym tle specyficzne znaczenie zyskiwały sporty zimowe, przede wszystkim narciarstwo klasyczne, w tym skoki narciarskie. Dyscyplina ta jeszcze za czasów pierwszej Jugosławii (a więc w okresie międzywojennym) stała się słoweńską specjalnością i sportem narodowym, który wzmacniał autowizerunek i utrwalał różnice w stosunku do innych nacji wchodzących w skład wspólnego państwa. Po II wojnie światowej skoki narciarskie jeszcze bardziej umocniły swoje znaczenie w świadomości Słoweńców, wiążąc się z prestiżem i przeświadczeniem, że żaden inny naród w Jugosławii nie jest w stanie rywalizować z nimi w tej dyscyplinie, a słoweńskie sukcesy w skokach traktowano jako odpowiedź na sukcesy jugosłowiańskiej, a w zasadzie chorwacko-serbskiej piłki nożnej. Jak potwierdza też Filip Čuček, skoki narciarskie pod koniec przełomowych dla Słoweńców lat osiemdziesiątych okazały się „doskonałym mechanizmem homogenizacji słoweńskości i sposobem na wyjście z Jugosławii” [*odličen mehanizem homogenizacije slovenstva in za slovenski (nacionalni) odmik od Jugoslavije*] (Čuček 2015, 267). Takie właśnie postrzeganie Słowenii jako narciarskiego kraju (którego „bałkańska piłka nożna” nie interesuje) utrzymało się jeszcze po rozpadzie Jugosławii i uzyskaniu przez Słowenię niepodległości. W tym sensie skoki narciarskie (zarówno po niedawnej obronie dopiero co wywalczonej suwerenności, jak i po traumie chaotycznego rozpadu Jugosławii) funkcjonowały jako swoista forma dystansowania się *od juga* (dosłownie „od południa”, w znaczeniu „od Jugosławii”).

W tym kontekście należy też podkreślić, że – jak zauważa Boštjan Šaver – „alpejska tożsamość słoweńskości” [*alpska kultura/identifikacija slovenstva*], której jednym z przejawów w Słowenii są sporty zimowe, ukształtowała się w ramach przedwojennej popularnej subkultury, która była ściśle powiązana nie tylko z kulturowym znaczeniem szczytu Triglav, ale także literaturą, czasopiśmiennictwem, filmem czy fotografią (Šaver 2005, 266).

W ostatnim dziesięcioleciu istnienia Jugosławii zamiast „braterstwa i jedności” w słowniku politycznym pojawiła się enigmatyczna koncepcja wspólnotowości [*zajedništvo*], która zakładała głównie partycypację wszystkich narodów

w programie socjalistycznej samorządności (Wróblewska-Trochimiuk 2020, 32). Po śmierci Tity w 1980 roku odżyły w różnych częściach Jugosławii skrywane i wyciszane do tej pory konflikty narodowościowe, a także spory i różnice w statusie poszczególnych republik. Jugosłowiański patriotyzm – jeśli w ogóle taki istniał – został zastąpiony przez coraz wyraźniej manifestowaną niechęć do wspólnego państwa (nazywanego też coraz częściej „więzieniem narodów”) i budzące się nacjonalizmy. Przywołany na początku okrągły stół dotyczący jugosłowiańskiego patriotyzmu okazał się w tym kontekście inicjatywą mocno spóźnioną, w żaden oczywiście sposób nie mogącą odwrócić procesów, które już się rozpoczęły. Można powiedzieć, że był już tylko akademicką – w dużej mierze propagandową w wydźwięku – wymianą poglądów ostatnich obrońców idei jugosłowiańskiej w socjalistycznej federacji. Rozpad Jugosławii wydawał się przesądzony.

Z tym jednym z najważniejszych wydarzeń w najnowszej historii Europy wiąże się także jeszcze jeden wymiar patriotyzmu, na który wypada zwrócić uwagę. Nie można zapominać, że za konstytutywny element patriotyzmu uważa się także gotowość „poniesienia śmierci i gotowość zabijania w imię ojczyzny” [*umreti in ubijati za svojo domovino*]; Sardoč 2014, 9; Kubik 2020b, 117). Tak pojęty patriotyzm jest jedną z głównych właściwości określających istotę jednostkowej tożsamości i jej lojalności wobec wspólnoty politycznej, a także jedną z najważniejszych cech łączących się z obywatelnością jako politycznym wykładnikiem jednostki.

Słoweńcy nie mieli w swoich dziejach zbyt wielu okazji do okazania tej gotowości poświęcenia życia na ołtarzu ojczyzny. Dlatego też niektóre poniesione ofiary zyskują znaczenie symboliczne. Tak właśnie jest w przypadku Janeza Svetiny (1941–1991) – pierwszej cywilnej ofiary tak zwanej wojny o Słowenię [*vojna za Slovenijo*], zwanej również „wojną dziesięciodniową” [*desetdnevna vojna*]⁵. Ten krótki konflikt zbrojny w 1991 roku pomiędzy słoweńskimi siłami samoobrony a Jugosłowiańską Armią Ludową, który doprowadził Słowenię do niezależności od federacji jugosłowiańskiej oraz w konsekwencji do jej niepodległości, okazał się także pierwszą tego typu konfrontacją w Europie po II wojnie światowej.

Jak zauważają autorzy licznych opracowań na temat Janeza Svetiny⁶, jego śmierć nie była neutralna, ale stała się symbolem zaangażowania i odpowiedzialności za słoweńską sprawę. Ten psycholog, pisarz i tłumacz zginął w czasie ostrzału przez oddział wojsk jugosłowiańskich cywilnych obiektów w małej słoweńskiej miejscowości, gdzie dokumentował wydarzenia, robiąc zdjęcia aparatem fotograficznym. Stracił życie jako ofiara swojego zawodowego powołania, ponieważ chciał pokazać światu prawdę o tym, co dzieje się w jego kraju. Janez Svetina nie pozostał obojętny na tragedię, jaka dokonała się w momencie rozpadu Jugosławii. Ten „człowiek duchowy” (Trstenjak 1991, 244) – jak został nazwany – stał się symbolem patriotycznej postawy, ale nieograniczonej do de-

⁵ Więcej na temat „wojny dziesięciodniowej” i powstania niezależnej Słowenii po rozpadzie Jugosławii: Potočnjak (2013); Rupel (1993, 65–82).

⁶ Więcej o tej postaci Juhant (2001, 333–338; 2010, 265–277).

klaracji i utartych fraz, lecz potwierdzonej życiem i pracą w dziedzinie oświaty i wychowania młodzieży, a także idei przekutej w czyn.

Słoweński patriotyzm ze współczesnej perspektywy

We współczesnej refleksji nad kwestiami narodowymi i tożsamościowymi, a także w popularnych w tym kraju rozważaniach nad psychologią narodową pojawiają się – formułowane z perspektywy trzydziestu lat politycznej i państwowej samodzielności Słowenii – próby diagnozowania i oceny słoweńskiego traktowania ojczyzny i patriotyzmu, w tym także po doświadczeniu jugosłowiańskim⁷. Opinie te, w przeważającym stopniu krytyczne w prezentowanych wnioskach, uwidaczniają jednak bardzo wyraźnie gotowość Słoweńców do rozliczenia okresu uczestnictwa w federacji i oszacowania strat, jakie z tego tytułu poniosło słoweńskie społeczeństwo.

Rozpad Jugosławii na początku lat dziewięćdziesiątych spowodował, że Słoweńcy po raz pierwszy w swoich dziejach zyskali własne państwo narodowe, wobec którego mogli swobodnie wyrażać swoje odczucia i przywiązanie. Odrzucenie jugosłowiańskiego projektu krępującego społeczny i kulturowy rozwój współtworzących go Słoweńców postawiło przed nimi istotne wyzwania, które miały zadecydować o sile i jakości związków obywateli z „nową” ojczyzną. O ile patriotyzm jugosłowiański opierał się – jak podkreśla socjolog i kulturoznawca Aleš Črnič (Črnič 2019, 118–133) – na uniwersalistycznej ideologii socjalizmu, zwłaszcza zaś na idei „braterstwa i jedności”, o tyle dziś w społeczeństwie słoweńskim panuje powszechne przekonanie o potrzebie wychowania dzieci w przeważającym stopniu wyłącznie w wąskim, narodowym, skoncentrowanym na „ojczystej ziemi” patriotyzmie [*rodnogrudovsko domoljubje*], który jest jednak (jak przyznaje) niestosownie bardziej archaiczny niż ten pierwszy (Črnič 2019, 125). Powrót do bardziej tradycyjnych form umiłowania ojczyzny musiał się przełożyć na uformowanie specyficznej i zdystansowanej relacji społeczeństwa słoweńskiego wobec własnego państwa.

Ten istotny wątek podejmuje publicysta Marko Kos (2005) w swojej książce pod znamienym tytułem *Velika preobrazba Slovenije*. Zauważa w niej, że w ciągu półwiecza istnienia jugosłowiańskiej federacji dwa pokolenia ludzi pod wpływem działań propagandowych i manipulacji (o których wspomniano na wstępie) zamieniono w jednostki podejrzliwe wobec zbiorowych i sformalizowanych form okazywania przywiązania do własnej ojczyzny. Opisując wpływ tego okresu na współczesne społeczeństwo, podkreśla, że Słoweńcy pozostali „bierni w przejawianiu swoich cech narodowych, ironiczni wobec swojej władzy państwowej i częstokroć cyniczni wobec swoich politycznych reprezentantów“ [Čeprav so Slovenci pasivni v nacionalnih značilnostih, ironični do svoje oblasti, mnogokrat

⁷ Interesującą pozycją pod tym względem, prezentującą stanowiska i oceny najważniejszych współczesnych polityków, intelektualistów i duchownych słoweńskich jest książka *Slovenija in pika* (Furlan, Peterle i Balažić 2016). Warto także przywołać przykład publikacji, ukazującej masowy wymiar słoweńskiego patriotyzmu: Kregar 2011.

tudi cinični do izvoljenih, naj takšni tudi ostanejo] (Kos 2005, 155–156)⁸. W tym kontekście zasadny wydaje się jego apel o pogłębienie postaw patriotycznych (określanych też jako nacjonalistyczne), bo choć Słoweńcy to – według niego – „staromodni patrioci i nacjonaści” [*staromodni domoljubi in nacionalisti*], to jednak: „Lepszy naród z patriotyzmem niż bez niego” [*Boljša je nacija z domoljubjem kot brez njega*] (Kos 2005, 155–156). W tej opinii można dostrzec zatem dosyć oczywiste przekonanie, że patriotyzm również współcześnie nie traci na aktualności, a nawet wręcz przeciwnie – jest niezbędnym elementem prawidłowego funkcjonowania państwa i narodu.

Jak staraliśmy się pokazać, słoweński patriotyzm w okresie socjalistycznej Jugosławii kształtował się w ścisłym związku z pogłębioną refleksją rodzimych intelektualistów nad położeniem narodu w ramach wielonarodowej federacji, a także w opozycji do forsowanego przez aparat państwowy i partyjny jugosłowiańskiego „braterstwa i jedności”. Stworzony w tym czasie kapitał społeczny stał się podstawą otwarcie wyrażanej dumy narodowej (co było widoczne szczególnie w sporcie) oraz przygotował Słoweńców na wyzwania związane z rozpadem Jugosławii. Doświadczenia Słoweńców wyniesione z okresu socjalizmu przyczyniły się do podkreślenia ich tożsamości narodowej i kulturowej, a także wzmocnienia postaw patriotycznych manifestowanych w różnych formach już we własnym państwie.

Bibliografia (References)

- Bogusławska, Magdalena. 2012. „Być jak Josip Broz! Komunistyczny projekt dzieciństwa – przypadek jugosłowiański”. W *Komunistyczni bohaterowie*, t. 2: *Przemiana, bunt, odrzucenie*, red. Magdalena Bogusławska, Zuzanna Grębecka, 13–33. Warszawa–Kraków: Wydawnictwo Libron.
- Borovnik, Silvija. 2015. “Slovenski narod in država v izabranih esejih Draga Jančarja”. W *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 51. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, red. Hotimir Tivadar, 51–58. Ljubljana: Filozofska fakulteta. Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.
- Brezovšek, Marjan. 2014. „Razpad Socialistične Federativne Republike Jugoslavije: vloga federalizma in vprašanje sukcesije in suverenosti držav naslednic”. W *Aktivno državljanstvo in domovina. Zbornik prispevkov*, red. Vladimir Prebilič, Jelena Juran, 27–44. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Brković, Jevrem (red.). 1984. *Jugoslovensko rodoljublje danas*, t. 3. Titograd: Udruženje književnika.
- Czyżewski, Krzysztof. 1999. „Drago Jančar – człowiek z obrzeży”. W Drago Jančar. *Eseje*, przeł. Joanna Pomorska, 5–21. Sejny: Pogranicze.
- Čander, Mitja. 2004. „Między wieżą z kości słoniowej a ulicą: o słoweńskiej kulturze w czasach transformacji”, przeł. Witold Karkos. *Opcje. Kwartalnik kulturalny* 1/2 (54/55): 6–13.

⁸ Kwestie społeczne i narodowe w kontekście rozpadu Jugosławii i uzyskania niepodległości przez Słoweńię analizuje w swoim studium Simonič (2009).

- Črnič, Aleš. 2019. „Kritika sodobnega slovenskega domoljubja in predlog alternativnega modela progresivnega patriotizma”. *Teorija in praksa* 56 (1): 118–133.
- Čuček, Filip. 2015. „Slovenski vrhunski šport v jugoslovanskem okviru (1945–91)”. W *Slovenija v Jugoslaviji*, red. Zdenko Čepič, 257–274. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Drakulić, Slavenka. 1997. *Kako smo preživjeli*. Split: Feral Tribune.
- Furlan, Boštjan, Ožbej Peterle, Marko Balažič. 2016. *Slovenija in pika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Jančar, Drago. 1991. „Srednja Evropa med meteorologijo in utopijo – s pripisom 1990”. W *Srednja Evropa*, red. Peter Vodopivec, 87–94. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Jančar, Drago. 1999. *Eseje*, preel. Joanna Pomorska. Sejny: Pogranicze.
- Juhant, Janez. 2001. „Janez Svetina – slovenski rodoljub in duhovni svetovljan”. *Apokalipsa: revija za preboj v živo kulturo* 48–50: 333–338.
- Juhant, Janez. 2010. „Janez Svetina (1941–1991) – zadnja intelektualna žrtev komunizma”. W Janez Juhant. *Idejni spopad II. Katoličani in revolucija*, 265–277. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- Kardelj, Edvard. 1984. *Socialistična zveza delovnega ljudstva*. Ljubljana: Državna založba.
- Kocbek, Edvard. 1940. “Srednja Evropa”. *Dejanje: mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko* 3: 89–92.
- Kocbek, Edvard. 2015. „Mali in veliki narodi”. W *Zbrano delo*, t. 9: *Sloboda in nujnost. Eros in seksus*, red. Mihael Glavan, 79–85. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kos, Marko. 2005. *Velika preobrazba Slovenije: miti in realnost*. Ljubljana: Nova revija.
- Kozak, Primož. 2006. *Peter Klepec v Ameriki*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Kregar, Tone, red. 2011. *Naša država je moja domovina. Celje 1991–2011*, Celje: Muzej novejšje zgodovine.
- Kubik, Damian. 2017. „Kształtowanie się idei narodu na ziemiach słoweńskich – zarys wybranych problemów”. *Slavia Meridionalis (Transfer idei i słowiańskie Balkany)* 17: 1–19.
- Kubik, Damian. 2020a. „Europa (Słowenia). W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 10: *Hasła podporządkowane*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 105–109. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Kubik, Damian. 2020b. „Ojczyzna (Słowenia)”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 8: *Kapitalizm, ojczyzna, polityka*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 115–126. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Kubik, Damian. 2020c. „Polityka (Słowenia)”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 8: *Kapitalizm, ojczyzna, polityka*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 185–198. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.

- Kubik, Damian. 2020d. „Socjalizm (Słowenia)”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 9: *Agraryzm, anarchizm, socjalizm*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 175–186. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Kubik, Damian. 2020e. „Titoizm”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 10: *Hasła podporządkowane*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 315–318. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Mandelc, Damjan. 2011. *Na mejah nacije. Teorije in prakse nacionalizma*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Matvejević, Predrag. 1985. „Akademiku Josipu Vidmaru (Zagreb, 28. II 1983)”. W Predrag Matvejević. *Otvorena pisma. Moralne vježbe*, 73–79. Zagreb: vlast. nakl.
- Potočnjak, Draga. 2013. *Skrito povelje: [iz desetdnevne vojne]*. Ljubljana: Sanje.
- Rupel, Dimitrij. 1993. „Nedokončano osamosvajanje Slovenije ali meditacija o razočaranju”. *Nova revija. Mesečnik za kulturo* 134–135 (12): 65–82.
- Sardoč, Mitja. 2014. „Patriotizem v sodobni pluralni družbi: problemi, napetosti in izzivi”. W *Aktivno državljanstvo in domovina. Zbornik prispevkov*, red. Vladimir Prebilič, Jelena Juran, 9–25. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Simonič, Peter. 2009. *Kaj si bo narod mislil? Ritual slovenske državnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Šaver, Boštjan. 2005. *Nazaj v planinski raj. Alpska kultura slovenstva in mitologija Triglava*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Škamperle, Igor, red. 1992. *Slovenija proti Jugoslaviji*, Ljubljana: Mihelač.
- Šuler-Galos, Jasmina. 2020. „Swojskość – domaćijskost (Słowenia)”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 10: *Hasła podporządkowane*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 308–311. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Tomc, Gregor. 1989. *Druga Slovenija: zgodovina mladinskih gibanj na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS, Knjižnica revolucionarne teorije.
- Trstenjak, Anton. 1991. „Govor dr. Antona Trstenjaka”. W Aurobindo Šri. *Slapovi luči. Misli, utrinki in reki*, 243–245. Celje: Mohorjeva družba.
- Wróblewska-Trochimiuk, Ewa. 2020. „Bratstvo i jedinstvo”. W *Leksykon idei wędrownych na słowiańskich Bałkanach (XVIII–XXI wiek)*, t. 10: *Hasła podporządkowane*, red. Grażyna Szwat-Gyłybowa, Dorota Gil, Lech Miodyński, 30–33. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Slawistyczna.
- Velikonja, Mitja (2007). *Evroza: kritika novog evrocentrizma*, przeł. Branka Dimitrijević. Beograd: Čigoja štampa.
- Vidmar, Josip. 1932. *Kulturni problem slovenstva*. Ljubljana: Tiskovna zadruga.
- Vidmar Horvat, Ksenija. 2009. *Zemljevidi vmesnosti: eseji o evropski kulturi in identiteti po koncu hladne vojne*. Ljubljana: Sophia.

- Vodopivec, Peter, red. 1991. *Srednja Evropa*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Zajc, Marko. 2015. „Slovenski intelektualci in jugoslovanstvo v osemdesetih letih: izhodišča in teze”. W *Slovenija v Jugoslaviji*, red. Zdenko Čepič, 241–255. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.

